

Jugoslovansko gibanje v ZDA je bilo zelo živo in raznolično z namenom povezati izseljence za skupen cilj. Z ustanovitvijo jugoslovanske državne tvorbe 1918. leta pa je zamrlo pri večjem delu izseljenstva. Jugoslovanska ideja je imela odmev tudi pri jugoslovanskih socialistih v ZDA, ki so bili do 1917. leta več ali manj v pasivni opoziciji proti delovanju Jugoslovanskega odbora in srbske vlade, po februarški revoluciji in vstopu ZDA v vojno pa so aktivno posegli na področje jugoslovanskega vprašanja. 29. junija 1917. leta sprejeta čikaška izjava je s svojimi zahtevami po jugoslovanski federativni republiki postala temelj republikanskemu gibanju, ki je imelo največ privržencev ravno med slovenskimi izseljenci. Teoretik tega gibanja je bil Etbin Kristan. Gibanje ni zamrlo tudi po ustanovitvi jugoslovanske države 1918. leta; šele po sklenitvah mirovnih pogajanj so uvideli svojo nemoč vplivanja na spremembe politične karte Balkana.

Nosilci jugoslovanske ideje v ZDA so si prizadevali tudi za pridobitev ameriških političnih vrhov in javnosti. Pri teh prizadevanjih so dosegli le delni uspeh, kar so pokazala mirovna pogajanja — nemoč uresničenja ideje o samoodločbi narodov, ki jo je proklamiral tudi ameriški predsednik Woodrow Thomas Wilson.

Vsi projugoslovansko usmerjeni izseljenci so se zavedali resnosti jadranskega vprašanja in v zvezi z njim so polagali velike upe na delovanje ameriškega predsednika na mirovnih pogajanjih. Italijanske aspiracije po delih slovenskega in hrvaškega ozemlja so bile boleč problem pri antantofilskem navdušenju jugoslovanskih izseljencev, ki je bilo v tesni zvezi z nujnim izražanjem lojalnosti do ZDA.

Avtor dela je z vso potrebno širino zajel obravnavano temo. Ob branju njegovega dela se zavemo nujnosti raziskave slovenske izseljenske preteklosti, kar je — na žalost — še vedno neobdelan del naše narodne zgodovine.

Marjan Drnovšek

Tone Ferenc, Milica Kacin-Wohinz, Tone Zorn: Slovenci v zamejstvu — Pregled zgodovine 1918—1945, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1974; strani 326.

Troje priznanih slovenskih zgodovinarjev, strokovnjakov za področja, ki jih obravnavajo v knjigi Slovenci v zamejstvu, se je, kot navajajo v uvodu, lotilo tega pregleda zgodovine na željo Zavoda za šolstvo SRS in Državne založbe Slovenije. Namen tega dela je zapolniti vrzel v slovenskem zgodovino-pisju kar se tiče celovitejšega pregleda novejše zgodovine Slovencev v zamejstvu.

Avtorji opozarjajo, da so imeli pri delu več težav. Tako je bil obseg dela že vnaprej omejen, nekatera vprašanja, ki jih obravnavajo, so še povsem neobdelana, za druga pa ni ustreznih virov. Določena neskladja med posameznimi poglavji izvirajo iz dejstva, da gre za Slovence v treh različnih deželah in v dveh obdobjih: med obema vojnama in za časa narodnoosvobodilnega boja.

Kar se tiče posameznih poglavij, je dr. Milica Kacin-Wohinz napisala pregled zgodovine Slovencev v Italiji do 1941. leta, dr. Tone Ferenc o narodnoosvobodilnem boju primorskih Slovencev, dr. Tone Zorn pa o Slovencih v Avstriji in na Madžarskem do 1945, ter o boju za meje po 1945, prav tako pa tudi o programu zedinjene Slovenije v narodnoosvobodilnem boju.

Dr. Kacin-Wohinz začenja svoj pregled z opisom razmer na Primorskem pred prvo svetovno vojno. Obravnava gospodarski razvoj, narodnostno sestavo, politični razvoj. Sledi vprašanje razmejitve 1918. leta, gospodarske, socialne in upravne razmere po priključitvi Julijske krajine k Italiji. Omenja krizo primorskega gospodarstva, propadanje slovenskega in hrvaškega kmečkega posestva, proces izseljevanja primorskih Slovencev in Hrvatov. Nadalje opisuje politične razmere med okupacijo pred priključitvijo k Italiji, začetek fašističnega terorja, stanje v Julijski krajini pred prihodom fašizma na oblast, posebej parlamentarne volitve 15. maja 1921, ko je Jugoslovanska narodna stranka dobila pet poslancev v rimskem parlamentu. Sledi prikaz stanja pod fašistično vlado, raznarodovalnega nasilja, poloma tradicionalnih metod boja za ohranjanje narodnih pravic in začetka narodnorevolucionarnega odpora, delovanja TIGR, povezovanja narodnih revolucionarjev s Komunistično stranko Italije ter snovanja protifašistične fronte. Poglavje se zaključuje s prikazom represalij fašističnega režima.

Dr. Tone Zorn začenja svoj pregled s prikazom položaja koroških Slovencev pred prvo svetovno vojno ter z etnično podobo južne Koroške, tako pred prvo svetovno vojno, kot med obema vojnoma in po drugi svetovni vojni. Navaja podatke avstrijskih ljudskih štetij, od katerih je bilo najbolj objektivno prvo štetje 1846. leta, prav tako pa tudi ocene posameznih strokovnjakov o številu koroških Slovencev. Avtor prikaže gospodarstvo Koroške in socialni položaj Slovencev v prvi avstrijski republiki, podaja zgoščen pregled koroškega plebiscita 1920. leta, njegove pogledice na koroške Slovence. Opiše poskus uveljavitve kulturne avtonomije za koroške Slovence in nemško nasprotovanje, navaja približevanje koroških Slovencev po letu 1930 k avstrijski krščansko-socialni stranki. Prikaže rast nacizma na Koroškem in priključitev Avstrije k nacistični Nemčiji ter posledice za slovensko manjšino. Dotakne se tudi problema Slovencev na avstrijskem Štajerskem.

Isti avtor strnjeno poda problem Slovencev na Madžarskem tudi po drugi svetovni vojni, podobno pa tudi program zedinjene Slovenije v narodnoosvobodilnem boju, kot se je zanj zavzemala KPS že pred drugo svetovno vojno in v luči stališč vodstva slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja.

Dr. Ferenc podaja pregled osvobodilnega boja primorskih Slovencev od njegovih začetkov, ko sta se KPS in OF mogli opreti predvsem na visoko narodno zavest slovenskega prebivalstva na Primorskem. Navaja žarišča narodnoosvobodilnega gibanja, ki jim sledi prvi razmah osvobodilnega gibanja pomladi 1942, kot tudi fašistične protiukrepe. Opisuje razširitev osvobodilnega boja na vse slovensko narodnostno ozemlje, vseljidsko vstajo na Primorskem po kapitulaciji Italije, nemško ofenzivo jeseni 1943 in partizanski odpor, ki je posebej prišel do izraza v »goriški fronti«, borbene in druge aktivnosti narodnoosvobodilnega gibanja, stike z italijanskim odporniškimi gibanjem, vse do zaključnih operacij za osvoboditev.

Dr. Zorn podaja pregled narodnoosvobodilnega boja na Koroškem, od nacističnega poskusa uničenja koroških Slovencev, s katerim je bilo povezano izseljevanje Slovencev in naseljevanje Nemcev na Koroškem. Navaja začetke upora leta 1942, njegovo razširitev 1943 z ustanovitvijo prvega Koroškega bataljona in prvo konferenco političnih in vojaških aktivistov — tako imenovano smrekovsko konferenco. Avtor obravnava nemško reakcijo, procese proti pristajem narodnoosvobodilnega gibanja, NOB na Koroškem po kapitulaciji Italije, podporo Slovencev avstrijskemu odporniškemu gibanju ter delovanje Koroškega odreda. Konča z opisom dogodkov ob nemški kapitulaciji.

Dr. Zorn je napisal tudi kratek pregled boja za meje po 1945, tako v Slovenskem primorju in Trstu kot na Koroškem.

Delo je opremljeno tudi z obsežnim pregledom bibliografije za obravnavano obdobje, prav tako pa tudi z geografskimi skicami Slovenskega primorja in Koroške, ki ilustrirajo etnično stanje, politično-upravno razdelitev, meje in mejne predloge, dogajanja iz NOB. Skice so združene na dveh mestih v knjigi, bilo pa bi bolje, če bi bile ob ustreznem tekstu. Na notranjih straneh platnic je prikazano slovensko etnično ozemlje po prvi in po drugi svetovni vojni.

Pregled o zgodovinskem razvoju Slovencev v zamejstvu, ob katerem sta imeli obe ustanovi, ki sta dali zanj pobudo, v mislih zlasti potrebe učiteljev in profesorjev zgodovine na osnovnih in srednjih šolah, je nedvomno zelo dragocen prispevek posebno v zadnjem času, ko se širša javnost bolj zanima za vprašanja naših manjšin. Na strnjen in pregleden način prikazuje zgodovinske vzroke dogodkov, ki smo jim danes priča, prav tako pa nudi, predvsem z bogato bibliografijo, možnost poglobljenega študija posameznih problemov.

Andrej Vovko

Kurt Waldheim, Der österreichische Weg. Podnaslov: **Aus der Isolation zur Neutralität,** Wien-München-Zürich, 1972 (2. izdaja), strani 327.

Knjigo o nekaterih vprašanih razvoja Avstrije od prve svetovne vojne pa do današnjega časa opredeljuje predvsem dejstvo, da jo je pripravil zdajšnji generalni tajnik Organizacije združenih narodov. Z njo je želel orisati pot, ki je vodila do današnjega položaja republike Avstrije v svetu, pri tem pa ni zajemal le iz splošnih dejstev, ampak tudi iz lastnih izkušenj, saj mu je bilo kot poklicnemu diplomatu blizu marsikaj, kar običajno ne pride v javnost. Z Waldhemovo izvolitvijo za generalnega tajnika OZN pa je knjiga le pridobila na veljavi, saj utegne pojasniti marsikaj iz miselnega in svetovnonazorskega sveta njenega avtorja.

Glavna težišča tega dela so predvsem namenjena tistim najvažnejšim dejstvom, ki so vodila do današnjega mednarodnega statusa republike Avstrije. Dejstvo, da je Waldheim sam doživljal avstrijsko zunanjo politiko po letu 1945 ter v odločilnih fazah tudi sam sodeloval pri njenem usmerjanju, sta nedvomni avtorjevi kvalifikaciji za opravljeno delo. Ko se dotika zdajšnjega avstrijskega položaja podčrtuje kot nov element mednarodno zagotovljeno nevtralnost v